

УДК 159.98:37.015.3

МОТИВАЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА

Яблонський А.І., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Висвітлено актуальну проблему формування у майбутніх психологів мотиваційної готовності до експертної діяльності. Проаналізовано сутність понять «готовність до експертної діяльності», «експертна діяльність у сфері освіти» з позиції перспектив підготовки майбутніх психологів до реалізації експертних функцій в психолого-педагогічній практиці.

Ключові слова: *готовність, мотиваційна готовність, готовність до експертної діяльності, експертиза, експертна діяльність у сфері освіти.*

Рассматривается актуальная проблема формирования мотивационной готовности будущих психологов к экспертной деятельности. Анализируется содержание понятий «готовность к экспертной деятельности», «экспертная деятельность в системе образования», определяется их место в структуре профессиональной деятельности психолога в сфере образования.

Ключевые слова: *готовность, мотивационная готовность, готовность экспертной деятельности, экспертиза, экспертная деятельность в сфере образования.*

Yablonsky A.I. MOTIVATIONAL READINESS FOR EXPERT ACTIVITY: SENSE AND STRUCTURE

The article deals with an extremely important problem of future psychologists' motivational readiness for expert activity. The essential content of notions «readiness for expert activity», «expert activities in field of education» in context of perceptivity of future psychologists training for implementation of expert functions in psychological and pedagogical practice.

Key words: *readiness, motivational readiness, readiness for expert activity, expertise, expert activities in field of education is presented in issue.*

Постановка проблеми. Звернення психологічної науки до проблеми удосконалення професійної підготовки з огляду сучасних освітніх вимог актуалізує необхідність подальшого вивчення проблеми психологічної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності, зокрема формування у них такого важливого складника, як мотиваційна готовність до експертної діяльності – системотвірного чинника, який не тільки об'єднує компоненти психологічної готовності до діяльності в систему, але і детермінує формування готовності до реалізації експертних функцій у сфері освіти.

Результати низки наукових досліджень дають можливість дійти висновків стосовно змісту, структури, рівнів розвитку і методики формування у студентів педагогічних вищих навчальних закладів професійної готовності до діяльності (Г. Балл, М. Дьяченко, Є. Ільїн, Л. Кандибович, Я. Коломінський, С. Максименко, В. Моляко, Н. Чепелева та ін.). Незважаючи на те, що в останні роки помітно зріс інтерес науковців до психологічної готовності особистості до діяльності, проблемі формування мотиваційної готовності майбутніх психологів до експертної діяльності з урахуванням сучасних освітніх тенденцій належної уваги не надається.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні сутності та змісту поняття мотиваційної готовності майбутніх психологів до експертної діяльності, як особливої форми науково-практичного пізнання.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз різних аспектів вивчення готовності до діяльності показав, що вона є предметом наукових розвідок із філософії, психології та педагогіки. У психології сформувалося два підходи до розуміння цього феномену: прихильники першого розглядають готовність як психічний стан; прихильники іншого розглядають готовність як особистісне утворення. Психологічна готовність є універсальною передумовою ефективності не тільки будь-якої діяльності, але й таких характеристик психічної життєдіяльності людини, як спілкування та стосунки з іншими, адекватне ставлення до себе. Психологічна готовність є своєрідним першоджерелом, об'єднуювальним началом, що дозволяє розглядати феномен психологічної готовності як системне утворення. Пошук такого начала приводить до мотиву, адже і настанови, і ставлення інтерпретуються як суттєві складові мотиваційної сфери. Як засвідчив проведений аналіз літературних джерел, психологічна готовність до діяльності є складним особистісним утворенням, що складається з

багатьох рівнів, компонентів і форм. У багатьох дослідженнях вивчаються різні сторони і властивості особистості, які є частковими, конкретними формами прояву готовності до діяльності, а також компонентами або підсистемами загальної системи готовності. Професійну готовність часто розглядають у більш вузькому, операційному значенні і вважають її аналогом поняття «професійна придатність», найважливішим аспектом проблеми вивчення якої є формування професійно важливих якостей особистості й професійних здібностей.

Мотивація, як рушійна сила людської поведінки, займає провідне місце у структурі особистості, пронизує її спрямованість, характер, емоції, здібності тощо. У структурі цілісної психологічної готовності до професійної діяльності мотиваційній готовності належить роль провідного, системотвірного чинника. Відтак сформована мотиваційна готовність є складником психологічної готовності до діяльності, як цілісного утворення.

Зауважимо, що у психології існують різні підходи до класифікації мотивів професійної діяльності. На наш погляд, важливою для окресленої проблематики є ієрархія мотивів вибору професії, запропонована В. Ярошенко [7]. Автором визначено три групи мотивів вибору професії, які він розташовує у такому ієрархічному порядку: 1. Мотив усвідомлення суспільного обов'язку. 2. Мотив самооцінки профпридатності. 3. Мотив інтересу до професійної діяльності.

Водночас, окрім цих центральних груп мотивів, В. Синельников виокремлює ще чотири групи мотивів професійної спрямованості: 4. Мотиви можливості реалізації своїх творчих передумов (професія надає можливість удосконалюватися в улюбленій науці, сприяє постійному самовдосконаленню). 5. Мотиви можливості задовольняти раніше сформовані потреби, способи поведінки та діяльності (професія надає можливість вирішувати складні завдання, отримувати нові враження). 6. Мотиви престижу (професія є почесною для суспільства, дає можливість швидкого кар'єрного росту). 7. Інші мотиви (професія надає можливість отримати спеціальну освіту) [4, с. 268].

Аналіз досліджень із проблем мотиваційної сфери особистості дозволив дійти до таких положень: 1) мотивація професійної діяльності має багаторівневу структуру; 2) мотивація змінюється у процесі професійної підготовки, насамперед, у бік її ієрархізації, хоча змінюється і сила, і стійкість мотивів, їх чисельність у структурі мотивації: мотивація стає всі більш адекватною майбутній професійній діяльності; 3) особливі зміни

властиві мотивації професійно-діяльничого рівня; 4) найбільш стійкими є широкі соціальні мотиви; 5) існує зворотний зв'язок між силою утилітарних мотивів і успішністю та прямий зв'язок між науково-пізнавальними і професійними мотивами; 6) успішність діяльності залежить від сили та стійкості мотивів, їх чисельності, структури та ієрархії мотивації.

Теоретичний аналіз проблеми формування мотиваційної готовності до експертної діяльності зумовив звернення до розкриття сутності поняття «експертиза» та «експертна діяльність у сфері освіти». Поняття «експертиза» тлумачиться у словникових джерелах таким чином: експертиза – поглиблене дослідження психологом (експертом) певних питань, розв'язання яких вимагає спеціальних психологічних знань. Теоретичні основи, умови проведення і конкретні процедури психологічної експертизи розробляються у прикладних галузях психологічної науки (інженерна, юридична, медична та ін.) [2, с.118]. Незважаючи на різні підходи в розумінні та визначенні експертизи, спільним є те, що в її основі лежить процес оцінки будь-чого з точки зору людини, її потреб та інтересів, її діяльності, й насамкінець – її життя. Відтак, усі провідні фахівці – філософи, соціологи, психологи, педагоги, економісти, обговорюють тему експертизи, як гуманітарну проблему. Гуманітарна експертиза є особливим гуманістичним за своїми цінностями та гуманітарним за своєю методологією способом пізнання педагогічної реальності з метою виокремлення та осмислення гуманітарно-гуманістичних аспектів конкретних освітніх ситуацій. Основу гуманітарної експертизи становить гуманітарна рефлексія, завдання якої полягає у визначенні відповідності наявних у конкретній ситуації умов збереження і створення цінностей, орієнтованих на підтримку органічного співіснування людини та світу.

З урахуванням сучасних даних поняття експертиза слід визначити, як метод дослідження і розв'язання проблемних ситуацій фахівцями, що володіють спеціальними знаннями, шляхом вибору найбільш аргументованих рішень.

Комплексна гуманітарна експертиза стає необхідною, насамперед, у ситуаціях невизначеності, де не існує однозначно правильної відповіді. Різні рішення ведуть за собою як позитивні, так і негативні наслідки, одні з них – порівняно легко передбачити, а інші – спрогнозувати неможливо. Варто також підкреслити, що у багатьох ситуаціях, які вимагають проведення комплексної гуманітарної експертизи, важко говорити про детермінацію, прямий причинно-наслідковий зв'язок.

Один із чинників тісно взаємодіє з іншими, тому довести безпосередньо, що саме спричинило певну подію, рідко вдається.

На нашу думку, актуальність гуманітарно-психологічної експертизи освіти пов'язана з неперервними змінами, розвитком, якого зазнає суспільство у XXI столітті. Природа такого процесу змін, механізми та засоби, можливості управління ними залишаються ще малодослідженими. Глобальні інноваційні процеси в суспільстві супроводжуються прискореним розвитком усіх сторін суспільного буття, що поглиблює суперечність між темпами суспільного та індивідуального соціокультурного розвитку. Інноваційна освіта, яка безперервно розвивається в умовах сьогодення, вимагає самопізнання та психолого-педагогічного осмислення. Призначення гуманітарно-психологічної експертизи освіти, як особливого методу діагностичного дослідження освітніх процесів та явищ, і полягає в тому, щоб слугувати засобом такого самопізнання і рефлексії його розвитку. Гуманітарна складова притаманна всім соціальним проектам, і особливо актуальною є її оцінка в ситуаціях масштабних змін, зокрема, при будь-яких реформах у галузі освіти. Основне призначення гуманітарної експертизи освіти, як вказує С. Братченко, полягає у формулюванні відповіді на фундаментальне, ексзестенційне за своєю сутністю гуманітарне запитання: якою мірою в закладах освіти створені умови для комфортного, ефективного повноцінного існування та розвитку дітей і дорослих? [1, с. 13].

Гуманітарна експертиза розглядає інноваційну діяльність із позицій створення і збереження цінностей, які підтримують людину, і тому вона охоплює будь-яку інноваційну діяльність. Запит на експертизу з боку освіти зумовлений, насамперед, наявністю в ній складних та багатоваріативних інноваційних проектів та практик. Саме це і зумовлює потребу забезпечення не менш диференційованих експертних процедур, які дозволяють сформулювати науково обґрунтовану їх експертну оцінку. У такому випадку експертизи інноваційної діяльності є поліфункціональними, тобто поєднують у собі декілька цільових функцій (контрольна, оціночна, діагностична, прогнозна, конфліктна), комплекс яких у кожному конкретному випадку визначається індивідуально.

В останні десятиліття в країнах Заходу набула широкого розповсюдження наукова експертиза у сфері освіти, яка здійснюється у формах «педагогічного аудиту», «психолого-педагогічної експертизи», «комплексної гуманітарної експертизи» тощо [5].

Варто підкреслити, що особлива місія експертизи, як способу пізнання об'єктивної

дійсності, яка охоплює всі сфери суспільного буття, в тому числі й освітню, передбачає реалізацію експертом особливої професійної позиції, що полягає у поєднанні науки і практики, оскільки фахова позиція експерта не може надавати переваги одній або іншій. Реалізація практико-орієнтованого принципу експертизи передбачає, що експертне дослідження, на відміну від теоретичного, ґрунтується на реальній практичній діяльності, виникає із запитів освітньої практики, формується в ній і має основним критерієм практичну корисність, що одночасно слугує і мотивом її проведення та підтримки. За своєю сутністю експертна діяльність становить сукупність внутрішньої (експертний аналіз є мисленнєвим видом пізнавальної діяльності) та зовнішньої (оціночна контрольна діяльність є зовнішньою діяльністю, яка формується за рахунок зовнішніх дій із зовнішніми об'єктами) діяльностей. При цьому брали до уваги положення С. Рубінштейна, згідно з яким «не можна зводити дії людини до однієї лише зовнішньої виконавської частини або вилучити із зовнішньої практичної діяльності людини її психічні компоненти і винести внутрішні психічні процеси за межі зовнішньої діяльності» [3, с. 265]. На такому ж поєднанні внутрішнього і зовнішнього наголошував В. Афанасьєв, який підкреслював, що в реальності не можливо виокремити в чистому вигляді ні виробничу, ні духовну, ні соціально-політичну діяльність: «у кожному будь-якому основному виді діяльності в явній або неявній формі існує будь-який інший; усі види діяльності перехрещуються, «заходять» один за одного, проникають один в одного» [3, с. 42]. За такого розуміння у експертній діяльності важко визначити, де розпочинається аналіз, а де закінчується контроль, як елемент мислинневого пізнання об'єктивної реальності, оскільки вони доповнюють одне одного. Відтак, експертну діяльність психолога визначаємо, як специфічний вид дослідницької, практикоорієнтованої, професійної діяльності, яка має особливе призначення, специфічні функції, завдання та технології проведення, а також передбачає особливий перелік вимог до особистісного та професійного рівня підготовки експерта.

Під мотиваційною готовністю майбутніх психологів до експертної діяльності розуміємо сформоване у процесі підготовки фахівців складне індивідуально-психологічне утворення, яке поєднує усвідомлення соціальної значущості змісту і наслідків експертної діяльності, та інтегруючись із високим рівнем особистісного і професійного розвитку, зумовлює ефективність експертної діяльності у сфері освіти.

У структурі мотиваційної готовності психологів до експертної діяльності наявна цілісність та взаємообумовленість таких її підструктур: особистісної (яка пов'язана із самоактуалізацією, самореалізацією та самоосвітою) та мотиваційної (зі сформованим комплексом стійких мотивів діяльності). При цьому головна увага приділяється суб'єктивним чинникам вибору та реалізації професійної діяльності: співвідношенню «Я-концепції» і образу професіонала, ідентифікації особистістю «Я-образу» професіонала. Саме ступінь ідентифікації і визначає вибір людиною певної професійної діяльності. При цьому сам образ професіонала є еталонним, якщо особистість обирає таку професійну діяльність. Динаміка співвідношення образу ідеального професіонала і образу «Я», ступінь їх ідентифікації є важливим індикатором динаміки мотиваційної сфери особистості у процесі професійної підготовки.

Нами також ураховані погляди В. Якуніна, який у побудові таких моделей професійної діяльності, як цілей-еталонів (нормативних цілей) пропонує виходити від «професії» і від «особистості» [6]. Відтак вибір професійно значущих якостей при застосуванні професіографічних моделей особистості спеціаліста здійснюється через вимоги до професії. Персонологічні моделі особистості, на відміну від професіографічних моделей, ґрунтуються на виборі базових професійно важливих властивостей та якостей особистості, як багатофактурної структури. В обох випадках відповідність реально сформованої системи професійно значущих якостей особистості еталонним моделям є показником рівня професійної майстерності фахівця. Взаємодоповнюваність таких двох підходів визначає професійну діяльність психолога як на етапах його підготовки у виші, так і у процесі його практичної діяльності.

Результати психодіагностичного обстеження показали, що у студентів – майбутніх психологів – як першого, так і четвертого курсів мотиваційна готовність до експертної діяльності на належному рівні сформована не була. Це підтверджує, що в системі вищої освіти наявна суперечність між традиційною орієнтацією на підготовку практичного психолога, здатного працювати в закладах освіти і вирішувати питання психологічного супроводу розвитку особистості та потребою у фахівцях, здатних працювати в соціумі і реалізовувати психологічну експертизу у різних сферах соціального життя. Аналіз соціально-психологічної та соціально-педагогічної практики засвідчує, що система підготовки таких фахівців орієнтована на формування спеціаліста вузького профілю або ж

фахівця, межі компетенції якого не можливо чітко визначити. Тому значна частина практичних психологів у професійному плані виявляються непідготовленими до реалізації експертної діяльності в умовах динамічного соціуму, що зумовлює потребу розробки нових підходів до їхньої професійної підготовки з урахуванням особливостей соціально-економічної та соціально-культурної ситуації в країні. Дослідження змісту діяльності психолога у сфері освіти дозволили виокремити у ньому особливу форму діяльності – експертну, яку на практиці більшість психологів ототожнюють із діагностичною роботою. Пояснення причини такої ситуації зумовлене тим, що у процесі фахової підготовки майбутні психологи засвоюють широкий спектр методик діагностики психологічних проблем як окремої особистості, так і інших соціальних сфер. Водночас, виходячи з визначення поняття експертна діяльність психолога, вважаємо за необхідне зосередити увагу викладачів вищих навчальних закладів на формуванні мотиваційної готовності майбутніх психологів до реалізації експертних функцій у системі освіти шляхом поліпшення гуманітарно-психологічної складової фахової підготовки, розробки та реалізації психологічних тренінгів, спрямованих на формування такої готовності, а також створення бази практик із метою набуття практичного досвіду проведення гуманітарно-психологічної експертизи освіти.

На етапі формування мотиваційної готовності до експертної діяльності реалізовували відповідні психолого-педагогічні умови, а саме: 1) розвиток у майбутніх психологів ставлення до експертної діяльності, як до особливого значущого складника професійної діяльності; 2) формування професійно обумовленої мотивації до здійснення експертної діяльності під час навчання у ВНЗ, орієнтованої на самоактуалізацію, самореалізацію та самоосвіту з включенням їх в особистісний контекст і професійний образ майбутнього психолога; 3) формування у майбутніх психологів прогностичної компетентності на засадах особистісно зорієнтованої взаємодії у процесі реалізації індивідуальних навчальних траєкторій студентів.

Реалізація цих психолого-педагогічних умов у процес фахової підготовки майбутніх психологів сприяла послідовному впливові на особистісну та мотиваційну підструктуру мотиваційної готовності студентів до експертної діяльності.

Формування мотиваційної готовності психолога до експертної діяльності неможливе без урахування методологічних принципів її організації та проведення. Базовими у визначенні цих принципів є фундаментальні

положення філософії, загальної психології та інших галузей психологічної науки. Виходячи із взаємозв'язку психології та практичного застосування спеціальних психологічних знань в освіті, актуальним є аналіз наукового забезпечення психологічної експертизи освіти, які визначають основні принципи її проведення. Серед принципів можна виокремити такі: принцип системного підходу, реалізація якого спрямована на аналіз освітньої практики у всій тій множині зовнішніх і внутрішніх відносин, в яких вона існує, як цілісна система. При цьому виходимо з розуміння освіти, як цілісної системи, що становить сукупність певних педагогічних процесів, які в ній відбуваються і засобів реалізації цих процесів. Принцип рівневого аналізу, що дозволяє в середині системи розглядати окремі підсистеми, які відображають психічні феномени (психічні властивості, стани, процеси), а також визначити їх місце та роль у системі. Принцип міждисциплінарності, який пов'язаний із загально-філософськими методологічними принципами детермінізму та об'єктивності, ґрунтується на визнанні цілісної природи наукового знання загалом та цілісної природи освітньої сфери як гуманітарної системи, що вимагає організації міждисциплінарного, комплексного дослідження. Принцип практикозорієнтованості обумовлений важливістю взаємообумовленості знання теоретичного і прикладного (практичного), сучасний стан якого характеризується відчутним розривом.

Висновки:

1. Специфічним вектором реалізації фахової діяльності психологів є експертна діяльність, що вимагає від студентів знання її сутності, особливостей її проведення у сфері освіти та необхідності формування мотиваційної готовності, як компонента особистісного розвитку майбутніх психологів. Адже фахове становлення особистості психолога відбувається в різноманітних видах діяльності, яка реалізується в численних рольових ситуаціях, пов'язаних із багатозоровим моделюванням освітніх ситуацій, що певним чином впливають на самореалізацію студента, і в кінцевому результаті сприяють формуванню мотиваційної готовності до експертної діяльності. Формування такої готовності передбачає урахування її методологічних принципів організації та проведення, що також впливає на розвиток мотивації досягнення успіху та формування стійкого дієвого інтересу до майбутньої професійної діяльності. При цьому опиралися фундаментальні положення філософії, загальної психології та інших галузей психологічної науки, відповідно до яких процес становлення діяльності, її функціонування

та перехід у новий вид діяльності суб'єкта характеризується постійною модифікацією, розвитком, проявом самостійності та індивідної своєрідності.

2. Професійна підготовка майбутніх психологів за своїм змістом є конкретною освітньою діяльністю, спрямованою на оволодіння системою фахових навчальних дисциплін, а за своїми функціями вона належить до психолого-педагогічних явищ, оскільки передбачає конкретні навчально-пізнавальні цілі, визначені навчальним планом та освітніми програмами підготовки фахівця, а також викладачами вишу і самоосвітньою діяльністю студента, що забезпечують формування мотиваційної готовності майбутніх психологів до експертної діяльності у сфері освіти. Зазначимо, що таку готовність вживаємо в двох значеннях: по-перше, як готовність суб'єкта вивчати і оцінювати явища у сфері освіти; по-друге, як готовність суб'єкта здійснювати експертну діяльність не під впливом певних зовнішніх чи внутрішніх обставин, а на основі усвідомлення необхідності дії, переконання щодо її соціально-моральної цінності для суспільства, для людей і для самої себе.

3. Експертне дослідження ґрунтується на реальній практичній діяльності, виникає із запитів освітньої практики, формується в ній і має основним критерієм практичну корисність, що одночасно слугує і мотивом її проведення та підтримки. Гуманітарно-психологічна експертиза в умовах сьогодення потребує теоретичного та методологічного осмислення, що і становить перспективу подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братченко С.Л. Введение в гуманитарную экспертизу образования (психологические аспекты) / С.Л. Братченко. – М.: Смысл, 1999. – 185 с.
2. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. – Харків: Фоліо, 2006. – 540 с.
3. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1959. – 265 с.
4. Синельников В.М. Мотивационные детерминанты активизации профессионального самостановления студентов / В.М. Синельников // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, В.Д. Потапової. – Т. XV, част. 2. – К., 2008. – С. 265–271.
5. Чепань М.-Л.А. Психологічна експертиза освіти / М.-Л.А. Чепань // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Т. XII, ч. 5. – 2011. – С. 337–341.
6. Якунин В.А., Линов Е.Н. Психология педагогической деятельности / В.А. Якунин, Е.Н. Линов. – Л., 1990. – 258 с.
7. Ярошенко В.В. Школа и профессиональное самоопределение учащихся / В.В. Ярошенко. – К., 1983. – 184 с.